

Мельник І.А.*

ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА ЯК ВИЯВ ЄВРОПЕЙСЬКОСТІ В ПОЛІТИЦІ

У статті проаналізовано пріоритетні напрямки парламентської діяльності відомого українського політичного діяча, віце-президента австрійської Державної ради Юліана Романчука. Автор показує, що, будучи послом віденського парламенту, Ю. Романчук активно відстоював національні інтереси галицьких українців: боровся, зокрема, за реформування виборчої системи, підвищення статусу української мови, відкриття українського університету.

Ключові слова: парламентські вибори, Державна рада, фракція, посол, народне шкільництво, українська мова, університет.

В статье проанализированы приоритетные направления парламентской деятельности известного украинского политического деятеля, вице-президента австрийского Государственного совета Юлиана Романчука. Автор показывает, что Ю. Романчук как посол венского парламента активно защищал национальные интересы галицких украинцев: боролся, в частности, за реформирование избирательной системы, повышение статуса украинского языка, открытие украинского университета.

Ключевые слова: парламентские выборы, Государственный совет, фракция, посол, народное образование, украинский язык, университет.

The article analyzes the priority areas of parliamentary activity of famous Ukrainian politician, vice-president of the Austrian State Council Julian Romanchuk. The author shows that as ambassador of the Vienna parliament J. Romanchuk actively defended the national interests of the Galician Ukrainians: fight for reforming the electoral system and improving the status of Ukrainian language, opening the Ukrainian university.

Key words: parliamentary elections, the State Council, the faction, the ambassador, folk pedagogy, Ukrainian language, university.

Юліан Романчук – один із найвизначніших українських громадських діячів та політиків другої половини XIX ст.-початку XX ст., життя та діяльність якого припали на період становлення, утвердження та розвитку українського національного руху в Галичині. Окремі аспекти його політичної біографії висвітлені у контексті характеристики політики «нової ери» та парламентської діяльності українських партій у працях О. Аркуші, В. Булачека, Л. Ілина, В. Качкана, О. Мікули, М. Мудрого, І. Чорновола, однак комплексного наукового дослідження, присвяченого цій постаті, поки що нема. Джерельною базою даної статті є документи Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, відділу рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, матеріали тогочасної

* доктор політичних наук, професор, директор ДП «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»

преси, промови, спогади самого Юліана Романчука, а також публікації політичних діячів і науковців про нього.

Метою статті є аналіз пріоритетних напрямків посольської діяльності Юліана Романчука у віденському парламенті.

Уперше свою кандидатуру до Державної ради – австрійського парламенту Ю. Романчук висунув у 1885 році в окрузі Бібрка-Долина-Калуш, виборці якого вже обирали його послом до Галицького крайового сейму. Однак спроба тоді виявилася невдалою: перемогу здобув провладний кандидат Яків Сінгалевич. Зазнав поразки Ю. Романчук і під час виборів 1890 року в окрузі Бережани-Підгайці-Рогатин, де його суперником був граф К. Бадені. Зрештою, наприкінці XIX-на початку XX ст. у парламенті Австрії українців налічувалось небагато. Скажімо, у 1867 р. серед 266 членів палати панів Державної ради – рейхсрату, був лише один представник українців – греко-католицький митрополит. У палаті депутатів українці мали (в 1879 р.) 33 послів, натомість поляки – 57. Реально ж представництво українців в Державній раді складало 8-10 депутатів, така ж чисельність зберігалась тут до виборчої реформи 1907 р.

Наведені факти свідчать, що створена в Австро-Угорщині політична система не відповідала національним інтересам галицьких українців. Та все ж, у 1891 році Ю. Романчук здобув посольський мандат до віденського парламенту, і відтоді, як зазначає В. Качкан, на цій ділянці він «трудився не один десяток літ, сягаючи верховин дипломатичної слави, падаючи, знеславлений та одурений фальшивими методами передвиборної боротьби, знову впливав на гребінь, завдячуючи високопрофесійній, чесній, захопленій до самозречення праці» [13, с.36].

Справді, посольська діяльність Ю. Романчука принесла йому не лише визнання й повагу серед галицьких українців, а й жорстку критику як політичних супротивників, так і партійних соратників, колег-депутатів, студентів. Значною мірою це пов'язано було з тим, що Ю. Романчук як прихильник загальноукраїнського єднання докладав багато зусиль для порозуміння між різними політичними силами, справедливо вважаючи, що міжусобиці – головна причина слабкості українського національного руху. За це «справжні патріоти» звинувачували його в підтримці москвофілів і піддавали остракізму. Водночас на нього нападали й москвофіли, які категорично виступали проти співпраці між польськими та українськими політичними силами. Зрозуміло, що Ю. Романчука критикували й поляки як українського політика, який активно захищав національні інтереси свого народу.

На наш погляд, неоднозначна оцінка парламентської діяльності Ю. Романчука пов'язана зі суспільно-політичними реаліями того часу. З дослідження видно, що Ю. Романчук був сином своєї епохи: вихований на європейських демократичних традиціях, при розв'язанні складних і суперечливих завдань українського національного руху, він неухильно дотримувався чинного законодавства. Саме тому перманентно опинявся в центрі публічних скандалів, хоча критика на його адресу, як правило, була упередженою. Взяти, хоча б, нападки з приводу угоди щодо українсько-польського примирення. Як відомо, будучи послом крайового сейму, Ю. Романчук 25 листопада 1890 року виступив з підтримкою «новоєрівської» політики, прагнучи пом'якшити гостроту польсько-українського антагонізму в Галичині. Однак, на час приходу Ю. Романчука до парламенту його ентузіазм як одного з ініціаторів цієї угоди змінився розчаруванням. І не дивно, адже зміни в суспільстві були частковими, навіть найменші поступки уряду коштували галицьким українцям великих зусиль. Стало зрозуміло, що власті не поспішали дотримуватись досягнутих домовленостей. Це, зокрема, підтвердили чергові вибори до Державної ради, які відбулись у березні 1891 року: тоді депутатами стали лише 7 українців, що було на

половину менше, порівняно з результатами виборів 1873 р., і гарантіями виборчої ординації.

Як бачимо, угода не виконувалась, отже, її положення не могли бути визначальними для українських політиків. Тому, виступаючи 27 грудня 1892 р. на загальних зборах «Народної ради», Ю. Романчук заявив, що в «парламенті станули ми на становищі вижидачим, значить не робимо опозиції, але й не єсмо правительству віддані, бо акції зі сторони правительства у Відні не було слідно» [15, с.261]. Водночас перегляд політики «нової ери» прискорив галицький намісник К. Бадені, який 14 лютого 1894 р. зазначив: «я ніякої нової ери не інавгурував; ніякої угоди з тими панамі (українцями) не заключував, а зробив тільки те, що сказав їм приватно і повторив з цього місця прилюдно: що є потрібне, щоби моя совість, як цісарського намісника, найшла підставу для признання оправданих, поміркованих та актуальних домагань руського народу, в межах зобов'язуючих законів. При цих засадах, з залізною послідовністю залишуся, або з заступниками руського народу, або без них» [3].

Заява К. Бадені, яка, фактично, означала відмову від укладеної угоди, викликала широкій резонанс у суспільстві й призвела до гострих дебатів як у крайовому сеймі, так і у віденському парламенті. Зокрема, під час чергової сесії Державної ради, яка проходила в березні 1894 р., А. Вахнянин, намагаючись оправдати вчинок цісарського намісника, закликав підтримати дії уряду, натомість Ю. Романчук виступив проти, підкресливши, що позиція Вахнянина не є ані поглядом усіх членів «руського клубу», ані думкою українського загалу [3]. Лідер народовців вважав, що українські послі, всі, хто шанує волю народу й основи конституційного устрою, мають якнайрішучіше відмежуватися від заяви К. Бадені. На думку О. Аркуші та М. Мудрого, Ю. Романчук вже тоді «розпочав закулісну роботу, щоб протиставити новоерівській позиції українського клубу опозиційну політику сеймової репрезентації» [1, с.247]. Однак К. Бадені вдалося дезорієнтувати українських послів, і п'ятеро з них відмовились підтримати позицію Ю. Романчука щодо консолідації діяльності української парламентської фракції.

У зв'язку з цим, послі Ю. Романчук, К. Телішевський, Л. Рожанковський, М. Король, Т. Окуневський скликали 19 березня 1894 р. з'їзд «мужів довір'я» українських політичних партій, щоб на основі загальнонаціональної програми їх примирити [18, с.231-232]. На жаль, ці наміри через різні погляди учасників з'їзду на формування стратегічних завдань українського національного руху не вдалося реалізувати. Насамперед, вони не могли досягти консенсусу з приводу першого пункту, запропонованого Ю. Романчуком «Проекту спільної основи задля сконсолідування русинів у Галичині», згідно з яким політичною платформою українців визнавалась програма Головної Руської Ради 1848 року, де зазначалось, що український народ має розвиватися «яко самостійний нарід славянський, остаючись при вірі й обряді своїх батьків, вірний австрійській державі й цісареві». Це положення у декларації національної єдності для народовців було стрижневим, однак не сприймалось москвофілами, які запропонували свій варіант: «Стоїмо на основі національній і хочемо дальше на ній розвиватися яко політично самостійний в Австрії народ славянський» і далі, як у проекті Ю. Романчука. Але ці зміни також не були підтримані. Для прийняття остаточного рішення на з'їзді створили узгоджувальну комісію, яка запропонувала наступну редакцію проекту: «Стоїмо на ґрунті малоруської національності і хочемо дальше на ній розвиватися свобідно як рівноправний в Австрії народ, остаючись при своїй вірі і обряді, вірний австрійській державі і цісареві» [22, с.203].

Здавалось би, що перемогли народовці, хоча, насправді, запропонована редакція влаштувала й москвофілів, адже в ній увага не акцентувалась на окремішності «малоруської

національності» від російської. Та все ж, узгодженого документу прийняти не вдалося: проти консолідації з москвофілами виступили радикали. Крапку в «новоєрівських домовленостях» поставили загальні збори «Народної Ради», які ухвалили, що «лише ті послы уважаються репрезентантами народного руського сторонництва, котрі підуть дорогою, вказаною п. Романчуком» [15, с.272]. Відтоді народовці поділились на дві частини – угодовців під орудою О. Барвінського та опозиціонерів на чолі з Ю. Романчуком. Останній висловив готовність співпрацювати з будь-якою силою українського руху, що визнає національну окремішність галицьких українців і виступає противником дій уряду [15, с.272].

Таким чином, підтримку Ю. Романчуком «новоєрівської» угоди, а пізніше й відмову від неї, слід трактувати як тактичні дії політика з метою досягнення стратегічних завдань українського національного руху. Як парламентарій він визнавав лише конституційні способи боротьби за оновлення суспільства, а тому, захищаючи національні права українців, своє завдання вбачав у тому, щоб робити це мирним шляхом, не виходячи за межі громадянського миру і не принижуючи людської гідності.

Одним з найважливіших напрямків парламентської діяльності Ю. Романчука була боротьба за проведення виборчої реформи. Як український посол і керівник парламентської фракції він наполегливо добивався внесення змін у нормативні акти. Адже, декларуючи конституційні принципи національної рівноправності усіх народів імперії, уряд часто порушував їх, і що характерно, на основі чинного законодавства. Щоб покласти край цій дискримінаційній політиці, Ю. Романчук 29 вересня 1905 р. подав на розгляд парламенту проект, згідно з яким вибори до Державної ради мали б проводитись на основі загального, рівного, безпосереднього і таємного голосування. Тобто, пропонував уряду відмовитися від політики цензів на виборах, надавши кожному народу Австро-Угорщини таке число мандатів, яке б відповідало територіальним розмірам краю та кількості його населення.

Законопроект Ю. Романчука підтримали 155 депутатів, 114 виступили проти, тож він не став законом, для ухвалення якого були необхідні дві третини голосів. Натомість 20 березня 1906 року уряд вніс на розгляд парламенту свій законопроект. При цьому українські послы отримали запевнення від цісаря, що їх пропозиції будуть враховані під час обговорення документа. Насправді – це був своєрідний маневр, тому Ю. Романчук виступив з різкою критикою намірів влади: «Протестуємо проти такого зневажання наших прав, – зазначив він, виступаючи 22 листопада 1906 року у парламенті, – і засвідчуємо, що таких несправедливих і насильницьких, а для австрійської держави ганебних ухвал не визнаємо» [20, с.17]. На знак протесту українські послы покинули зал засідань Державної ради, що, правда, не завадило парламенту 21 січня 1907 року прийняти закон на основі офіційного проекту, який через чотири дні був затверджений цісарем.

Як і передбачалось, прийняті зміни насамперед влаштували поляків, які отримали одне парламентське місце на 53 тисячі виборців, тоді як українці – на 144 тисячі виборців. Крім цього, зі 106 мандатів, виділених для Галичини, українцям дісталось лише 28, що було грубим порушенням їх громадянських прав. Водночас треба зазначити, що реформа виборчого законодавства все ж мала певне прогресивне значення. Насамперед тому, що запровадження в австро-угорській державі загального прямого й таємного голосування помітно активізувало боротьбу її народів за національні й громадянські права. Зрештою, попри репресії й фальсифікації, кількість депутатів-українців у новообраному в 1907 р. парламенті зросла, порівняно з 1897 р., майже вдесятеро.

Не менш важливим пріоритетом у парламентській діяльності Ю. Романчука була боротьба за підвищення суспільного статусу української мови. Дотримуючись принципу,

що «почуття окремішності має перемагати настільки довго, як довго національна окремішність буде під загрозою» [16, с.180-183], парламентарій вимагав від уряду поділу Крайової Шкільної Ради на дві національні секції, наполягав на реорганізації системи народних шкіл, порушував питання про відкриття нових національних гімназій тощо.

За подібних обставин, коли в політичному середовищі Австро-Угорщини домінувала концепція багатокультурності, згідно з якою школа для польських діячів була інституцією, що сприяла добровільному вибору польської мови непольським населенням Галичини, розбудова української школи, за яку ратували українські послы на чолі з Ю. Романчуком, порушувала існуючу концепцію й викликала спротив антиукраїнських сил. Найгостріші суперечки точились при обговоренні проблеми відкриття українського університету у Львові. Адже після прийняття сеймом у 1868 році рішення про цілковиту колонізацію Львівського університету, українців практично позбавили права навчатися тут рідною мовою. Їх становище ще більше ускладнилось у квітні 1879 року, коли цар прийняв рішення про запровадження у Львівському університеті польської мови для внутрішнього користування. У зв'язку з цим, Ю. Романчук вніс проект резолюції про заснування українського університету, а під час виступу наголосив, що для цього є всі умови, крім однієї – бажання уряду, який задовольняє потреби тих народів, що мають чисельне представництво в парламенті. І першим кроком до розв'язання цієї проблеми, на його думку, має стати принаймні бажання визнати урядом потребу існування українського університету. «Русини, – зазначав Ю. Романчук, – вбачають у створенні університету запоруку національної величі і рівноправності з іншими народами» [11, с.423].

Як показав аналіз, проблема заснування українського університету у Львові мала яскраво виражений політичний характер. Адже відкриття вищого національного закладу не лише підвищувало статус української мови в австро-угорській державі, але й сприяло зміцненню українського національного руху загалом. Чого австрійська влада, власне, не бажала допускати й всіляко затягувала з прийняттям відповідного рішення. Невипадково ж на численні запити українських послів міністр освіти та віросповідань В. Гартель незмінно відповідав, що не бачить перешкод з боку польського керівництва для здобуття українцями вищої освіти [11, с.493].

Протестуючи проти антиукраїнської позиції уряду, українські студенти 19 листопада 1901 р. провели багатолюдне віче (серед учасників було майже 3 тис. осіб), на якому вимагали ширшого використання української мови в університеті. Влада проігнорувала цю акцію, більше того, найактивніших учасників віча виключили з університету. У відповідь понад 600 українських студентів добровільно відмовились від навчання. Тоді ж Ю. Романчук знову вніс пропозицію «щоби правительство предложило Палаті проект закону відносно заснування руського університету у Львові, та до часу впровадження його в життя творило паралельні кафедри з руським язиком викладовим...» [15, с.357]. А в січні 1902 року на чолі делегації НТШ (під час зустрічі з міністром освіти) він вимагав від уряду відкриття українського університету. Цю ж проблему Ю. Романчук виносив на розгляд парламенту і під час засідань 21 лютого, 13 березня, 15 квітня 1902 року. Неодноразово привертаяв до неї увагу і в наступних каденціях. Проте урядові чиновники постійно твердили, що «на закладане нових університетів нема ані грошей ані достаточних сил наукових» [19, с.5].

Зазначимо, що конструктивна позиція українських послів щодо відкриття національного університету у Львові не завжди адекватно оцінювалася студентами. Найрадикальніші з них вважали дії українських парламентаріїв недостатньо рішучими. Особливо гостро критикували студенти Ю. Романчука як керівника парламентської фракції. У зв'язку з чим, він змушений був спростовувати чутки, що начебто назвав виступ студен-

тів «брутальним» [12, с.293]. Насправді ж, реально оцінюючи стан справ, Ю. Романчук дотримувався букви закону. Як цивілізований політик він не змінив своєї позиції й через п'ять років після демаршу студентів, заявивши: «на те, що би цілий руський університет зараз або хоч би за пару літ був заложений, годі робити надії» і продовжував, що відкриття нового університету чи навіть факультету «може статися тільки в законодавчій формі, а, отже, треба на се і пропозиція от правительства і ухвали парламенту» [12, с.293-294].

Виважено діяв Ю. Романчук і під час подій, пов'язаних із вбивством намісника Галичини А. Потоцького. Як відомо, після здійснення атентату збурились всі поляки Львова, адже А. Потоцький був цісарським намісником польського походження. У місті відбувались вуличні протести, в ході яких поляки з гаслом «*Bić Rusinów*» трощили шибки в українських інституціях, вимагаючи якнайсуворішої кари для М. Січинського – українського студента, який вчинив цей замах. Погромів, зокрема, зазнали: наукова книгарня, Академічна бурса, філії «Просвіти», «Народної гостинниці», банку «Дністер», редакції газет, греко-католицька семінарія і навіть монастирі сестер-василіанок [4, с.1-2]. Окремі ж польські політики (наприклад, лідер ППСД І. Дашинський) заявляли, що розуміють дії українців з причини браку в них національної автономії в Галичині. Однак, говорячи про численні факти приниження національних почуттів етнічної більшості регіону, заперечили використання тероризму як методу політичної боротьби в державі як такого, що суперечить нормам конституції [21, с.471].

По-різному оцінили вбивство й українці. Так, член УРП К. Трильовський, як і більшість радикалів, поставився до вчинку М. Січинського схвально і намагався організувати політичну маніфестацію на його підтримку [8, с.3], натомість один з лідерів УНДП Є. Олесницький, назвав вбивство А. Потоцького серйозним ударом по намірах прихильників українсько-польського порозуміння і з розпачем констатував: «Все пропало. Січинський знищив велику справу...» [5, с.37]. Публічно засудив убивство (під час проповіді в соборі Св. Юра) митрополит Андрей Шептицький, який назвав його злочином і заборонив героїзацію [17, с.232-233]. Для Ю. Романчука та його колеги М. Василька, лідерів українців у Державній раді, вбивство намісника теж стало актом політичного терору, про що вони заявили на сторінках німецькомовних часописів «*Die Zeit*» і «*Neue Freie Presse*» (15 квітня 1908 р.), підкресливши однак, що довголітні утиски українців і сваволя польської адміністрації підготували «небезпечне збурення народу» [15, с.19].

У зв'язку з цим, позиція Ю. Романчука стала предметом гострої суспільної полеміки в Галичині. Польська преса відразу звинуватила українського посла в подвійних стандартах, мовляв, не оприлюднивши своєї позиції в українських виданнях, Ю. Романчук, власне, не захотів компрометувати себе в очах української громадськості [9, с.2]. Водночас його різко критикували українські студенти, які підтримали вбивство намісника, і вимагали скласти повноваження голови українського представництва. Не менш дошкульною була публікація в «Громадському голосі» – органі радикалів, в якій зазначалось, що беручи участь у похороні намісника, Ю. Романчук «приніс встид руському імені», хоча, крім нього, на похороні були й Олександр Барвінський, Кирило Студинський та єпископ Григорій Хомишин [7, с.2]. Вимагали від Ю. Романчука пояснень його колеги-посли, громадські діячі і політики. Тому він змушений був уточнити свою позицію на засіданні парламенту, де зазначив, зокрема, що своє ставлення до вбивства А. Потоцького він оприлюднив як український посол, а не керівник фракції, а на похороні був як приватна особа [14, с.2].

На наш погляд, у цій складній і неоднозначній ситуації Ю. Романчук повів себе гідно й дипломатично. З одного боку, він як політик, покликаний захищати національні права свого народу, розумів, що вбивство цісарського намісника спровокували репресії проти га-

лицьких українців, які на виборах до крайового сейму відмовлялись голосувати за графа А. Потоцького. Не випадково ці вибори в народі назвали «кривавими» [6, с.103-106]. Їм, як відомо, передувало жорстоке «умиротворення» українських селян у с. Ліску-Шляхетському Бучацького повіту та розправа над жителями с. Горуцького Дрогобицького повіту [21, с.460]. Протести та обурення людей викликала й усна вказівка намісника повітовим старостам «стинати голови кандидатам від українських партій» [15, с.469]. Водночас як парламентарій віце-президент Державної ради Ю. Романчук не міг не засудити теракту, знаючи, що окремі українські політики, зокрема, члени УРП, а пізніше й УСДП, також певною мірою були відповідальними за агресивні дії на виборах. Йшлося про напади активістів цих українських партій в Ланах під Бібркою, Гринові, Сухові тощо [10, с.1-2].

Як бачимо, тверезомисляча позиція Ю. Романчука, зрештою, як і багатьох українських політиків, сприяла відверненню польсько-української війни, загроза якої на той час витала в повітрі. Адже не секрет, що для дестабілізації ситуації в краї, влада поширювала неправдиву інформацію про скоєні замаху на старост у Сокалі, Сяноку, Калуші, Тернополі і Кам'янці-Струмилові. Крім цього, крайова адміністрація, яка цілковито контролювалася поляками, зніціювала надходження до президії намісництва телеграм про начебто заплановані українцями акції терору, відправники яких вимагали від уряду забезпечити в Галичині конституційний порядок [21, с.461-462].

Отже, доходимо висновку, що завдяки тісному зв'язку з народом, високому культурному рівневі, енергійності та ініціативності, дипломатичності й далекоглядності Ю. Романчук на зламі ХХ століття утвердився як провідний політик Галичини, який користувався великим авторитетом не лише серед українських, а й польських парламентарів та офіційного Відня. Репрезентуючи українців на найвищих державних рівнях, посол зробив значний внесок у становлення, розвиток і утвердження національного політичного руху, за що отримав заслужену народну славу. Працюючи в складних суспільно-політичних умовах, коли між українським і польським національними рухами точилась гостра політична боротьба, а центральний уряд свідомо зіштовхував їх між собою, Ю. Романчук своє завдання вбачав у тому, щоби захищати інтереси галицьких українців мирним, цивілізованим шляхом. Тому він завжди діяв помірковано, в рамках закону, прагнучи не допустити кровопролиття в міжнаціональному протистоянні. Звідси – гнучкість й прагматичність, схильність до компромісів заради очікуваного результату, що загалом було наочним виявом його європейськості як політика.

Література

1. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ-початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд //Вісник Львів. ун-ту, серія історична. – Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 1999. Вип.34. С. 231-269.
2. Булачек Володимир. Взаємини Ю. Романчука і москвофілів у першій половині 1890 р. – Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л. 2008, С. 42-47.
3. Велика історія України. Галичина українським Піємонттом. Видав Іван Тиктор у Львові 1935р. Репринтне перевидання: Глобус, 1993 р.,741 с.
4. Вчорашні погроми //Діло. – 1908. – 14 (1) квітня. – С. 1; Справа М. Січинського //Діло. – 1911. – 11 листопада (29 жовтня). – С. 1-2.
5. Демкович-Добрянський, М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903-1913 /Михайло Демкович-Добрянський. – Рим: Український Католицький університет св. Климента Папи, 1987. – С. 37.

6. Wybory sejmowe w roku 1908. – OR BJK, teka 8108, S. 103-106.
7. Wśród «Ukrainców» //Czas. – 1908. – 5 maja. – S. 28.
8. Z prasy ruskiej //Czas. П – 1908. – 17 kwietnia. – S. 3.
9. Z obozu socjalistów lwowskich //Czas. – 1908. – 23 kwietnia. – S. 2.
10. Ibidem. – S. 452.
11. Качмар В. Питання про створення українського університету у Львові в австрійському парламенті на початку ХХ ст. //Львів: місто-суспільство-культура. Збірник наукових праць /За редакцією Мар'яна Мудрого. – Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999, с. 421-431.
12. Качмар В. Суспільно-політичне відлуння сецесії українських студентів з Львівського університету в грудні 1901 року //Вісник Львів. ун-ту, серія історична. Вип.34. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка. 1999. – С. 289-301.
13. Качкан В. Рвав кайдани з думки і волі (Юліан Романчук в українській історії) //Хай святиться ім'я твоє. – Л. 1998. Вип. 3. С. 30-43.
14. Klub ruski //Czas. – 1908. – 25 maja. – S. 2.
15. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів /Кость Левицький. – Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – С. 476.
16. Moklak J. W walce o tozsamosc ukraincow. Zagadnienie jezyka wykiadowego w szkolach ludowych I rednich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866 – 1892. – Krakow: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2004. – 318 s., S.1
17. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908 /Czesław Partacz. – Toruń: Adam Marszałek, 1996. – S. 232-233.
18. Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілом Окуневським. Львів, 1905. С. 231-232.
19. Романчук Ю. Моїм виборцям з повітів Калуш-Войнилів, Долине-Рознітів-Болехів, Бібрка-Ходорів. Справоздання з моєї посольської діяльності, в р.1901-1907. _Львів, накл. авт. ,– 1908. – 26 с.
20. Романчук Ю. Одверте письмо в отвiт многим, Дiло. – 1834. – Ч. 158 .17.
21. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890-1914 /Ryszard Tomczyk. – Szczecin: ZAPOL, 2007. – S. 47.
22. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 р. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.